

УДК 339.94:631.1

А.А. Єрьоменко, асистент кафедри менеджменту
Донецького національного університету

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО АГРАРНОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

АНОТАЦІЯ. У статті проаналізовано тенденції та перспективи розвитку світового аграрного сектора в умовах глобалізації. Основною тенденцією розвитку відтворення у світовому аграрному секторі в XXI столітті буде подальше зближення рівнів економічного розвитку продовольчих комплексів економічно розвинутих країн і країн, що розвиваються.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: глобалізація світового аграрного сектора, економічне зростання, продовольча безпека.

АННОТАЦИЯ. В статье проанализированы тенденции и перспективы развития мирового аграрного сектора в условиях глобализации. Основной тенденцией воспроизводства в мировом аграрном секторе в XXI веке будет дальнейшее сближение уровней экономического развития продовольственных комплексов экономически развитых и развивающихся стран.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: глобализация мирового аграрного сектора, экономический рост, продовольственная безопасность.

ABSTRACT. In the article tendencies and prospects of development of world agrarian sector are analysed in the conditions of globalization. By the basic tendency of reproduction in a world agrarian sector in XXI century there will be further rapprochement of levels of economic development of food complexes of the economic developed and developing countries.

KEYWORDS: globalization of world agrarian sector, economy growing, food safety.

Постановка проблеми. Аграрний сектор відноситься до числа основних секторів світової економіки, які визначають умови підтримки життєдіяльності суспільства. Значення його не тільки в забезпеченні потреб людей у продуктах харчування, а промисловості у сировині, але й у тім, що він істотно впливає на зайнятість населення та ефективність усього світового виробництва.

Проблеми сьогодення у сфері аграрного сектора економіки вже не можуть бути вирішені у рамках сучасної індустріальної системи. Основою такого твердження є те, що окрім створення додаткової вартості, сталого розвитку виробничих сил, науково-технічного прогресу індустріальна система не лише не ліквідувала відсталості в аграрному секторі світової економіки, але і викликала енергетичні проблеми, недолік природних ресурсів, продуктів харчування. Це, в свою чергу, приводить до погіршення якості життя, зростання соціального напруження. Тому проблематика аграрної економічної глобалізації, перебудови міжнародних відносин в аграрному секторі економіки з точки зору підвищення результативності є актуальною.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідженням аграрного сектора економіки, аграрного виробництва та сучасного ринку продовольчих товарів в світі присвячено значну кількість наукових доробок вчених економістів, аграрників та географів. У зв'язку із здійсненням аграрної реформи у багатьох краї-

нах світу в останній період значно зросла й кількість опублікованих наукових праць з цього питання. Серед них варто зазначити доробки вітчизняних учених, насамперед Г.В. Балабанова, О.Г. Білоруса, В.П. Галушко, В.К. Збарського, І.Й. Кавецького, Т.Л. Мостенської, П.Т. Саблука та інших. Фундаментальні праці опубліковані з питань розвитку агропродовольчої системи в умовах глобалізації та продовольчої безпеки М.В. Алісовим, О.І. Гойчук, Д.Г. Лук'яненко, Б.І. Пасхавером, О.С. Резніковою та ін.

Однак, динамічні зрушення, що відбуваються у кон'юнктурному полі діяльності аграрних підприємств, постійно змінні фактори зовнішнього середовища, глобальні тенденції розвитку світового аграрного ринку змушують досліджувати як проблеми, так і перспективи розвитку цього важливого сектора світової економіки.

Тому метою статті є дослідження складних і суперечливих процесів розвитку світового аграрного сектора в умовах глобалізації, а також виявлення закономірностей розвитку та визначення на цій основі важелів оптимізації їх впливу, що сприятиме динамічнішому розвитку сектора.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний світовий аграрний сектор — складний багатогалузевий і поліфункціональний глобальний комплекс, що об'єднує виробництво, розподіл, обмін і споживання продуктів харчування та сировини для промисловості. Основою формування сектору є інтенсифікація і тісний взаємозв'язок із світовою торгівлею та вивозом капіталу, глобалізація аграрних продовольчих ринків, поглиблення міжнародного територіального поділу праці.

На різних відтинках часу цей процес мав різний формальний і реальний характер. Під формальною інтернаціоналізацією аграрного виробництва пропонується вважати таке міжнародне усупільнення виробництва, коли країни беруть участь у міжнародному поділі праці (МПП), працюють одна на одну, але витрати на виробництво одних і тих самих продуктів у них відрізняються, причому інколи — істотно [1]. Так буває тоді, коли на рівні національних економік вводяться різного роду обмеження для вільного руху товарів, робочої сили та капіталів в обох напрямках — ззовні та усередині.

В основу аналізу характеристик процесу розширеного відтворення у світовому аграрному секторі покладемо засади концепції безперервного (гармонійного) розвитку, під яким розуміється таке економічне зростання, що може забезпечити добробут суспільства в коротко-, середньо- і, найголовніше, довгостроковій перспективі [2].

Розвиток сільськогосподарського товарного виробництва, збільшення ємності світового ринку продуктів харчування й сільськогосподарської сировини пов'язані з особливостями процесу розширеного відтворення у світовому аграрному секторі. Серед загальних тенденцій процесу відтворення у світовому аграрному секторі, які із розвитком продуктивних сил та виробничих відносин постійно змінюються, виділимо наступні.

По-перше, основним соціально-економічним чинником сільськогосподарського виробництва є аграрні відносини, що залежать від способу виробництва, форми земельної власності, характеру землекористування.

В економічно розвинутих країнах більша частина земельного фонду і основні продуктивні можливості сільськогосподарського виробництва зосереджені в фе-

рмерських господарствах. Основою організації виробництва є сімейна ферма (з мінімальним використанням найманої робочої сили). Частина землі належить державі (1/4—1/3 площі), а також великим аграрним підприємствам.

У країнах, що розвиваються, понад 1/2 площ є общинними землеволодіннями або обробляються дрібними сімейними господарствами. Виробництво тут напівнатуральне або дрібнотоварне. Другий за площею (але основний за виробництвом) сектор землекористування — великі землеволодіння. В Латинській Америці — це великі латифундії (фазенди), в країнах Азії та Африки — землеволодіння місцевих феодалів (султани, шейхи, племінні вожді тощо). Феодалні відносини поступово замінюються капіталістичними, і все більшого значення набуває плантаційне (особливо в Латинській Америці та Південно-Східній Азії), місцями фермерське господарство.

У процесі перебудови знаходиться землеволодіння і аграрне виробництво країн з перехідною економікою. Колишні колгоспи і радгоспи були перетворені на кооперативи та агрофірми різних типів, поступово розгортається фермерське господарство, особливо в країнах Центральної Європи.

По-друге, основним засобом виробництва у світовому аграрному секторі поки залишається земля, яка є природною основою сільськогосподарського виробництва.

Існуючі земельні ресурси світу, які придатні для сільськогосподарського використання, обмежені, а наявних для освоєння вільних земель майже не залишилось. Площі угідь, на яких виробляється основна маса продовольства (рілля, сади, сіножаті, пасовища), становлять лише 10—11 % земельних ресурсів світу (табл. 1). На сьогодні на кожного жителя планети припадає 0,25 га ріллі. В Азії цей показник є найнижчим і становить лише 0,15 га, в Європі — 0,25 га, у Північній Америці сягає 0,67 га [3].

Таблиця 1

ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЛІ В СВІТІ [4, с. 538]

Групи країн	Показники	1961	1970	1980	1990	2000	2003	2012*
Світ, разом	Загальна площа, тис. га	13436087	13436086	13436086	13436086	13432372	13432420	13012144,7
	Оброблювана площа, тис. га	1277593	1323096	1345989	1395973	1397656	1402317	1431335,9
	Питома вага в загальній площі, %	9,5	9,8	10,0	10,4	10,4	10,4	11
Розвинуті країни	Загальна площа, тис. га	5653876	5653875	5653875	5653875	5643284	5643331	**
	Оброблювана площа, тис. га	645753	653068	650470	649169	615427	606575	**
	Питома вага в загальній площі, %	11,4	11,6	11,5	11,5	10,9	10,7	**
Країни, що розвиваються	Загальна площа, тис. га	7782211	7782211	7782211	7782211	7789088	7789089	**
	Оброблювана площа, тис. га	631840	670028	685519	746804	782229	795742	**
	Питома вага в загальній площі, %	8,1	8,6	8,9	9,6	10,0	10,2	**

* — згідно даних [5];

** — не розраховано.

Аналіз табл. 1 свідчить про те, що в період з 1961 по 2012 рр. площа оброблюваної землі в світі зросла лише на 12 %. Питома вага площі оброблюваної землі в загальній площі земельних ресурсів світу зросла із 9,5 % в 1961 р. до 11 % у 2012 р. Важливо відзначити, що в аналізованому періоді в розвинених країнах площа оброблюваної землі зменшилася на 6 %, а в країнах, що розвиваються, збільшилася на 25 %.

За підрахунками спеціалістів, 65 % загальної площі земель нині непридатні для використання в сільськогосподарському виробництві, а 35 % придатних земель займають 4,6 млрд га. Тобто потенційно можна збільшити площі оброблюваних земель більше ніж утричі. В той же час, за думкою відомого англійського вченого Дж. Бернала, оброблювані площі можливо збільшити до 2,67 млрд га, а японського дослідника Іде Ясухіро — до 3,9 млрд га [6]. За матеріалами S.A. El-Swaify, придатних для сільського господарства земель на земній кулі нараховується близько 3,3 млрд га, з яких високоефективних — 447 млн га, середньо продуктивних — 894 млн га і низькопродуктивних — 1937 млн га. [4, с. 191].

Але в разі успішного використання резервних земель темпи зростання оброблюваних площ будуть набагато меншими за темпи зростання населення. Відповідно, навантаження на земельні ресурси буде зростати, а показники забезпеченості земельними ресурсами одного мешканця зменшуватися. До 2050 р. цей показник зменшиться до 0,07 га. Таким чином, перспективи підвищення результативності світового аграрного сектору будуть пов'язані не стільки від розширення площі оброблюваних земель, скільки від характеру їх використання.

По-третє, в процесі господарювання у аграрному секторі економіки необхідне комбінування природних і економічних факторів. Виходячи з визначення, процес відтворення у світовому аграрному секторі це, насамперед, біологічний процес із урахуванням особливостей природно-кліматичних зон на планеті. Процес відтворення, якості виробленої продукції перебувають у прямій залежності від погодних умов, кількості землі, її родючості, врахування біологічних законів розвитку рослин і тварин, які разом із землею є засобами виробництва в аграрному секторі.

При існуючих технологіях вирощування й обробки основних культур подальше підвищення їх врожайності обмежене. На думку фахівців, «...у розвинених країнах резерв технологічних важелів, що дозволяв раніше домагатися в цій області досить відчутних результатів, виявляється вже значною мірою вичерпаним». Доведено, що існує природна межа врожайності різних культур, яка визначається: для зернових — 120—130 ц/га, для картоплі, буряка — 500—600 ц/га.

З економічної точки зору, перевищення межі врожайності також стає недовідцільним в силу дії закону зменшуваної продуктивності. При цьому не забезпечується динамічний розвиток аграрного сектору економіки, а кожна додаткова витрата одиниці ресурсів стає усе менш ефективною, що в результаті приведе до зниження граничної продуктивності праці і гранично продукту.

Дані табл. 2 свідчать про те, що розвинені країни Західної Європи, США, Канада наближаються по обсягам виробництва основних сільськогосподарських культур до межі врожайності. Таким чином, у найближчі роки, по оцінках фахівців, на обсяги виробництва продовольства у світі буде впливати вповільнення темпів підвищення врожайності основних культур на 20—30%.

Таблиця 2

**УРОЖАЙНІСТЬ ОСНОВНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР
У ДЕЯКИХ КРАЇНАХ СВІТУ У 2010 Р., Ц/ГА ***

	Канада	США	Німеччина	Франція	Польща	Україна
Пшениця	27,8	29,9	78,1	74,5	41,7	26,8
Ячмінь	32,6	39,3	65,4	68,4	34,4	19,7
Кукурудза	83,7	103,4	97,5	91,1	62,3	45,1
Соя	25,4	29,6	10,0	25,1	16,6	16,2
Соняшник	16,0	17,4	24,1	23,5	18,1	15,0
Цукрові буряки	603,4	576,1	675,7	937,0	542,6	279,5
Картопля	313,1	462,7	440,6	437,9	198,5	132,5

*Джерело: розраховано за даними ФАО

Отже, можливості використання природних і економічних факторів у світовому аграрному секторі обмежені. Тому необхідно шукати нові шляхи для збільшення виробництва продукції сільського господарства як за рахунок удосконалення економічних так і природних факторів. Навіть зростання цін на аграрну продукцію суттєво не впливають на розширення посівних площ. За даними Організації з питань продовольства і сільського господарства ООН (ФАО), за останнє десятиліття ціни на продовольчі продукти зросли більш ніж удвічі (рис. 1).

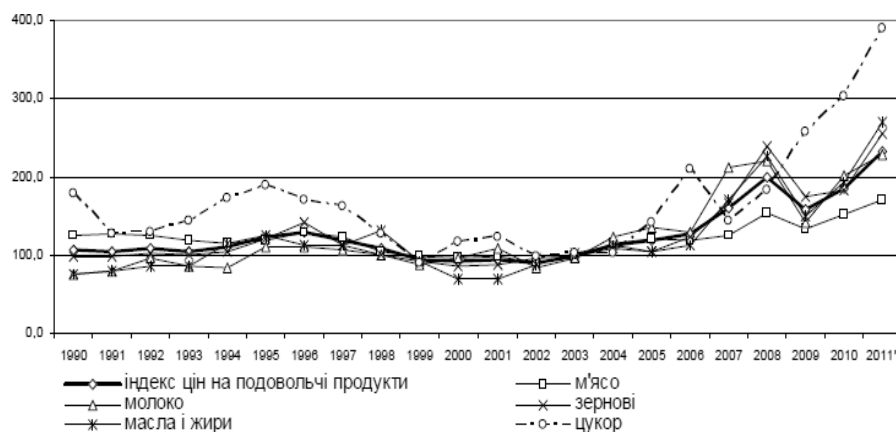


Рис. 1. Динаміка індексу цін на продовольчі ресурси у світі в 1990—2010 рр. [7]

Тому актуальним завданням сьогодення є виявлення районів, де виробництво сільськогосподарської продукції має найвищу продуктивність. При цьому слід виходити зі світової потреби в продовольстві та активно підключати економічні важелі впливу.

По-четверте, особливості процесу відтворення в аграрному секторі та тенденції розвитку внутрішнього ринку продовольства в різних країнах залежать від змін у структурі харчування населення. Ця особливість пов'язана з дією багатьох факторів. До останніх можна віднести: стан економічного розвитку тієї або іншої країни, можливості держави забезпечити якість життя, життєвий рівень населення, генофонд націй, рівень доходів населення, пропаганду здорового способу життя, демографічну ситуацію (старіння населення, національний склад), орієнтацію на ті або інші стандарти харчування, релігійні звичаї, етнічний склад населення в тій або іншій країні, відмінності в раціоні харчування різних вікових груп, а також існуючі державні програми. В свою чергу структура харчування залежить від пропозиції продуктів харчування. Тому розглянемо показники забезпеченості людства продовольством в світі та його регіонах.

Таблиця 3

**ЩОРІЧНЕ ВИРОБНИЦТВО ОСНОВНИХ
ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ НА 1 ОСОБУ, КГ [4, с. 334]**

Групи країн	Пшениця		Рис		Кассава		М'ясо		Молоко		Цукор	
	1961	2005	1961	2005	1961	2005	1961	2005	1961	2005	1961	2005
Світ	73	97	70	95	32	91	23	41	111	97	21	28
Розвинуті країни	168	254	21	19	-	-	52	82	282	266	28	45
Країни, що розвиваються	27	56	93	115	32	92	9	30	32	53	18	24

Аналіз показників табл. 3 свідчить про зростання виробництва основних продуктів харчування на 1 особу в світі в аналізованому періоді. Позитивною тенденцією є те, що спостерігається поліпшення структури харчування, зокрема збільшується в раціоні питома вага білків тваринного походження. Але різними є і рівень, і структура харчування в розвинених країнах та країнах, що розвиваються. У подальшому зміни в структурі харчування населення, ситуація на імпортних продовольчих ринках будуть визначати показники світової торгівлі продовольством.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, в основі процесу відтворення у світовому аграрному секторі в XXI столітті будуть інтенсивні технології, біотехнології, впровадження енергозберігаючих і ресурсозберігаючих технологій, розвиток науки, освіти. Увесь комплекс питань (економічних, екологічних та ін.) у аграрному секторі можливо розв'язати тільки за умови участі держави, значних інвестиціях, ефективних наукових розробках.

Важлива ставка буде робитися на підйом сільського господарства та ліквідацію відсталих форм господарювання в країнах з економікою, що розвиваються, оскільки техніко-технологічний рівень відтворювального процесу не дозволяє їм нині ефективно вести процес розширеного відтворення в аграрному секторі, вирішувати продовольчі проблеми.

У країнах, що мають значні площі, сільськогосподарських угідь, дешеву робочу силу, невисоку вартість землі, сільськогосподарську сировину передбача-

ється зростання виробництва продовольства. До таких країн можна віднести Китай, Бразилію, Індію, Росію, Україну, Аргентину та деякі африканські країни.

Основною тенденцією розвитку сільськогосподарського виробництва в ХХІ столітті буде подальше зближення рівнів економічного розвитку продовольчих комплексів різних країн. Роль державного регулювання буде спрямована на збільшення розмірів інвестицій, обсягів і якості виробленої продукції. І надалі, особливо з посиленням процесу інтернаціоналізації в умовах глобалізації, виробництво й торгівля, вплив факторів економічного характеру на процес відтворення у світовому аграрному секторі буде зростати.

Література

1. Гребельник О.П. Використання митного тарифу як регулятора торговельних режимів [Текст] // Формування торговельних режимів у перехідних економіках в умовах глобалізації (приклад України): Матеріали ХІ міжнар. конф. / Л.В. Губерський (голов. ред.); КНУ ім. Т. Шевченка, ІМВ. — К., 2001. — С. 247—250.
2. Глосарій термінів європейського союзу [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://europa.dovidka.com.ua/b.html>.
3. Земельний вісник України [Текст]. — № 1—2. — 26 січня 2009 р., — С. 8—9.
4. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство [монографія] [Текст] / П.Т. Саблук та ін. — К. : ННЦ ІАЕ, 2008. — 632 с.
5. Общая площадь мира. Плотность населения мира. Сельскохозяйственные земли [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ru.worldstat.info/World/Land>.
6. Янкевич Я.Я. Продовольственные проблемы населения мира [Текст] / Я.Я. Янкевич. — М. : Знание, 1982. — С. 11—42.
7. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України [Текст] — К. : НІСД, 2011. — 39 с.

Статтю подано до редакції 12.10.2012 р.

УДК 339.9

М. В. Завгородня, аспірант
кафедри міжнародної економіки,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

АСИМЕТРИЧНИЙ РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК КРАЇН БЛИЗЬКОГО СХОДУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

АНОТАЦІЯ. У статті досліджено особливості розвитку національних економік регіону Близького Сходу в умовах глобальних трансформацій. Розглянуто безпосередній вплив глобалізаційних процесів на прояви асиметрії економічних відносин між країнами в межах регіону. Автором запропоновано шляхи вирішення проблем нерівномірності економічного розвитку регіону БС і визначено їх перспективи на майбутнє.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: економічна глобалізація, асиметрія розвитку, національні економіки регіону Близького Сходу та Північної Африки, «Арабська весна», людський капітал.